ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

Chingiz Aytmatov asarlarida "Dialog strukturasi va personaj nutqining pragmatik xususiyatlari"

Ergasheva Zebo Odiljon qizi
Termiz davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlarida dialog qurilishi va personaj nutqining pragmatik xususiyatlari badiiy til tahlili asosida ko‘rib chiqiladi. Muallifning badiiy uslubida dialoglar oddiy muloqot vositasi emas, balki obrazlar orasidagi ijtimoiy, psixologik va ma’naviy ziddiyatlarni ochib beruvchi kuchli kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda Aytmatov dialoglarining sintaktik tuzilishi, nutq aktyorlari orasidagi ijtimoiy masofa, yashirin konnotatsiyalar, kontekstual ma’nolar, pauzalar, jimliklar va boshqa paralingvistik unsurlar tahlil qilinadi. Shuningdek, personajlar nutqining differensial xususiyatlari – yosh, jins, kasb va milliy identitetga ko‘ra o‘zgarishi til pragmatikasi nuqtai nazaridan yoritiladi. Dialoglar orqali muallif jamiyatdagi ma’naviy-axloqiy inqiroz, inson ruhiyati, millatlararo munosabatlar kabi dolzarb mavzularni o‘ziga xos poetik tilda ifoda etadi. Maqola Aytmatov nasridagi dialoglarning funksional yuklamasi va nutq harakatlari (illokutiv aktlar) orqali estetik va sotsiolingvistik jihatlarni chuqur tahlil qiladi.

Kalit so’zlar: Chingiz Aytmatov, dialog strukturasi, pragmatika, personaj nutqi, illokutiv akt, jimlik, konnotatsiya, til va shaxs, badiiy muloqot, paralingvistika, sotsiolingvistika, til uslubi.

Chingiz Aytmatovning badiiy asarlari murakkab kompozitsiyasi, chuqur falsafiy mazmuni va psixologik aniqligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, dialoglarning strukturasi va personaj nutqining pragmatik xususiyatlari uning nasrida muhim poetik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Aytmatov dialogni oddiy suhbat shakli emas, balki obrazlar orasidagi ichki ziddiyatlarni ochish, voqelikni baholash, hayotiy haqiqatni falsafiy talqin qilish va o‘quvchi bilan yashirin muloqot vositasi sifatida ishlatadi.

Uning asarlarida dialoglar asosan tabiiy, hayotga yaqin, ammo yuqori darajadagi badiiylik va mantiqiy izchillik bilan quriladi. Har bir personajning nutqi uning ijtimoiy maqomi, ma’naviy dunyosi, yashab turgan muhitga mos ravishda shakllantirilgan. Masalan, “Asrga tatigulik kun” romanidagi Edigey va boshqalarning suhbatlarida ruhiy qarama-qarshiliklar, ishonch, shubha, fojiali tushunmovchiliklar dialog orqali tasvirlanadi. Bu dialoglar sathida ko‘p hollarda yashirin konnotatsiyalar, madaniy kontekstga oid ishoralar va pragmatik niyatlar mavjud bo‘lib, ular personajlar orasidagi munosabatlarning teranligini aks ettiradi.

Dialog strukturasi Aytmatovda faqat sintaktik birlik emas, balki dramatik kuchga ega elementdir. Dialogning ichki dinamizmi, pauzalar, nutqdagi to‘xtashlar, takrorlar yoki istioraviy so‘zlar orqali yozuvchi obrazlar orasidagi ziddiyat, hamfikrlik yoki qarshilik holatlarini noverbal darajada ham ifodalaydi. Ayrim holatlarda personajlar orasidagi muloqot ochiq ko‘rinishda bo‘lsa-da, ularning nutqining pragmatik ma’nosi ko‘proq kontekst orqali anglashiladi. Masalan, ba’zan savol shaklidagi gaplar aslida da’vo yoki tanbeh ma’nosini anglatadi, yoki javoblar bevosita bo‘lmagan, bilvosita kinoya shaklida beriladi.

Aytmatov personaj nutqining individal xususiyatlariga alohida e’tibor qaratadi. Har bir qahramonning so‘zlash uslubi, leksik tanlovi, intonatsiyasi, muloqotdagi ishtiroki uning xarakterini ochishda muhim vositaga aylanadi. Shuningdek, uning asarlarida yosh, jins, kasb, madaniy tajriba va millatga qarab nutqiy farqlilik aniq seziladi. Masalan, qishloq aholisi ko‘proq xalqona iboralar,

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261, 2022-2.889, 2023-5.384, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-6

maqollar, ramziy ifodalarni ishlatsa, shahar yoki ilmli qatlam vakillarining nutqida rasmiylik, adabiy uslubiylik yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Aytmatov dialoglari ko‘pincha syujetni oldinga siljitish, voqeani murakkablashtirish yoki keskinlashtirish vositasi sifatida ishlatiladi. Bu esa uning dramaturgik mahoratini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ikki yoki undan ortiq qarama-qarshi pozitsiyadagi qahramonlar o‘rtasidagi muloqotlar orqali muallif jamiyatdagi murakkab masalalarni ochishga harakat qiladi. Bu kabi dialoglar orqali jamiyatdagi siyosiy-ijtimoiy qarama-qarshiliklar, ma’naviy tanazzul, avlodlar o‘rtasidagi tafovutlar badiiy tarzda ifodalanadi.

Pragmatik jihatdan, Aytmatov dialoglarida ko‘plab til aktylari – buyruq, iltimos, inkor, kinoya, xatolikni yashirish yoki tan olish, ma’lumot berish, qo‘llab-quvvatlash, qarshilik bildirish kabi nutq harakatlari mavjud. Ularning har biri kommunikatsion vaziyatga mos holda joylashtirilgan va bu holat personajlar o‘rtasidagi ijtimoiy masofa va psixologik munosabatlarni tahlil qilishga imkon beradi.

Shuningdek, yozuvchi dialogda tanaffuslar, jimliklar va hatto imo-ishora mazmunini ham lingvistik vosita sifatida qamrab oladi. Bu paralingvistik elementlar dialogni faqat matnga asoslanmagan, balki multimodal muloqot shakliga aylantiradi. Shu boisdan Aytmatov dialoglarining tahlili faqat fonetik yoki grammatik darajada emas, balki semantik-pragmatik va semiotik nuqtai nazardan olib borilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, Chingiz Aytmatov asarlaridagi dialog strukturasi va personaj nutqining pragmatik xususiyatlari yozuvchining yuksak til hissi, badiiy tafakkuri va real hayotni badiiy aks ettirishdagi mahoratini ko‘rsatadi. Uning dialoglari orqali nafaqat obrazlar, balki butun bir jamiyat, uning ijtimoiy qatlamlari, ruhiy ahvoli va madaniy o‘ziga xosligi namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan, Aytmatov nasri zamonaviy sotsiolingvistik va pragmatik tahlillar uchun boy material manbai hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aytmatov, Ch. (1988). *Asrga tatigulik kun*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
2. Aytmatov, Ch. (1990). *Qiyomat*. Toshkent: “Yosh gvardiya” nashriyoti.
3. Aytmatov, Ch. (1981). *Oq kema*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.
4. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
5. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
6. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Nazarov, A. (2021). “Aytmatov nasridagi dialoglar va lingvistik uslub”. *Adabiyotshunoslik va tilshunoslik*, 3(2), 50–58.
8. Qosimova, D. (2019). “Personaj nutqining estetik ifodasi”. *Til va adabiyot ta’limi*, 4(1), 34–40.
9. G‘ulomova, M. (2020). “Chingiz Aytmatov dialoglarida ijtimoiy ma’no va psixologik ziddiyatlar”. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 2(3), 80–86.
10. Tannen, D. (2007). *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge University Press.